

Wandeling
van het jaar
2021

WANDELROUTE

17 km

Steenbakkerstunnels herontdekt

Provincie
Antwerpen

De gerestaureerde tunnelingang bij Natuur.huis De Paardenstal.

Steenbakkerstunnels herontdekt

Op stap door vierhonderd jaar geschiedenis

De wandelroute **Steenbakkerstunnels herontdekt** gidst je langs een twintigtal historische steenbakkerstunneltjes in de gemeenten Niel, Boom en Rumst. Samen met de hoge schoorstenen, droogloodsen en steenovens zijn ze getuigen van de baksteenindustrie. Een industrie die al vierhonderd jaar het landschap en het leven in de Rupelstreek mee bepaalt.

Van al het steenbakkerserfgoed zijn de tunnels lange tijd het minst zichtbaar gebleven. In 1988 geraakte de laatste tunnel in onbruik. Sommige tunnels werden opgevuld met aarde, andere geraakten overwoekerd met struikgewas of verdwenen achter constructies. Tot provincie Antwerpen in 2017 op zoek ging naar wat er nog restte van deze tunnels. We vonden er maar liefst 53!

Intussen zijn we volop bezig om minstens een deel van deze tunnels en hun geschiedenis in ere te herstellen. Zo is de tunnelingang bij Natuur.huis *De Paardenstal* blootgelegd en opnieuw opgemetseld. In Walenhoek herstellen en heropenen we een tunnel onder de spoorlijn. En wist je dat Tomorrowland een steenbakkerstunnel op Provinciaal Recreatiedomein De Schorre gebruikt als haar kleinste 'stage', de *Rave Cave*?

Dankzij zulke creatieve ideeën zien steeds meer tunneltjes opnieuw het daglicht. Soms zelfs letterlijk. Tijdens deze wandelroute ontdek je alvast twintig tunneltjes. Spot jij ze allemaal? We wensen je een aangename tocht!

Gevonden! Een medewerker van gemeente Niel ontdekt tunnel 38 achter het struikgewas.

Praktisch

De route volgt grotendeels het **Wandelnetwerk Rivierenland**, een netwerk van wandelpaden die elkaar kruisen met genummerde knooppunten.

De volledige wandelroute is 17 km lang. Onderweg kom je ook langs een aantal interessante musea en andere pauzepunten die je meer leren over het steenbakkersverleden van de Rupelstreek. Je kan de route ook inkorten tot twee afzonderlijke lussen van 6 à 9 km, voor twee dagen wandelplezier.

Let op: voor, tijdens en na grote evenementen is het Provinciaal Recreatiedomein De Schorre mogelijk (gedeeltelijk) gesloten.

Je kan dat nakijken op www.deschorre.be, bij 'Praktisch'.

Je bereikt het startpunt van de route eenvoudig met bus of trein, met de fiets of met de wagen. Voor fietsers van de andere kant van de Rupel is er de veerdienst van Klein-Willebroek naar Boom. Op het overzichtskaartje achteraan vind je het startpunt en de route langs de wandelknooppunten terug.

Aanbevolen vertrekpunt: knooppunt 102

Parking 1, Provinciaal Recreatiedomein De Schorre, Schommelei 1 in Boom.

buslijn 500 - halte De Schorre
fietsenstallingen bij het Provinciaal Recreatiedomein Schorre

Je kan ook aansluiten vanaf Boom Station ...

treinverbindingen Roosendaal-Puurs-Rosendaal en Essen-Puurs-Essen, halte Boom Station (vlakbij knooppunt 186)

... of van bij de aanmeerplaats van de veerdienst.

vaarschema:
www.boom.be/veerdienst-boom--klein-willebroek (knooppunt 101).

De kleiput van steenbakkerij Wienerberger in Rumst. Ook nu nog is Boomse klei in trek.

De kleiputten...

Aan de noordelijke kant van de rivier Rupel komt de Boomse kleilaag aan de oppervlakte. Als een kilometerslange helling strekt ze zich uit langs de rechteroever van de rivier. Klei is dé basisgrondstof voor bakstenen. Met de klei letterlijk voor het grijpen, ontstond hier in de streek dan ook een indrukwekkende baksteenindustrie.

De oudst gekende verwijzing naar kleiontginning stamt al uit 1325, toen de abdi van Hemiksem lokaal bakstenen liet maken. Aanvankelijk bleef de baksteennijverheid vrij kleinschalig, maar vanaf de 17de eeuw lieten steeds grotere steenbakkerijen steeds meer klei uitgraven, waardoor het rivierlandschap ingrijpend zou veranderen.

In het begin gebeurden de afgravingen vlakbij de Rupel. De eerste steenbakkers bouwden hun ovens meteen bij de afgraving zelf, dat was wel zo makkelijk. De nabijheid van de rivier was een extra handelstroef: met rivierschepen konden de fabrieken hun bakstenen tot ver in binnen- en buitenland vervoeren. Het is dan ook hier, vlakbij de Rupel, dat je veel van de historische bouwsels terugvindt: fabriekshallen, droogloodsen, schoorstenen, steenovens en meer.

Ook de kleiputten zelf zijn nog overal aanwezig, als diepe putten in het landschap. Sommige zijn volgelopen met water, andere zijn natuurgebied, zijn bebouwd of doen dienst als sportterrein. De diepste kleiputten reiken wel dertig meter dieper dan hun omgeving.

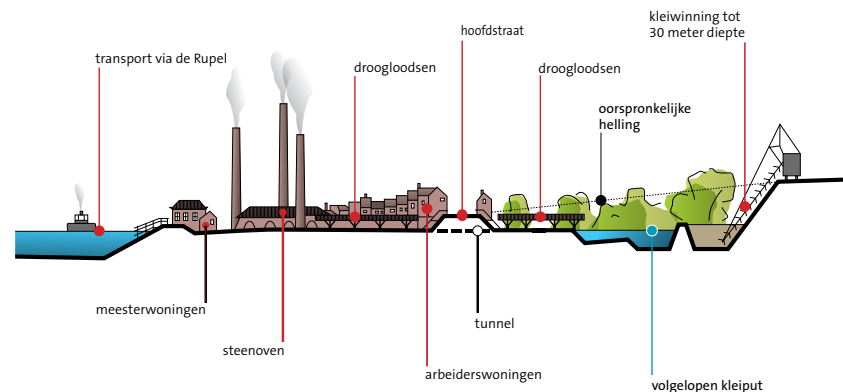
... en hun tunnels

Naarmate die eerste kleiputten uitgeput raakten, schoven de gravers weg van de rivier. Zelfs steegjes en kleine gehuchten werden eenvoudigweg mee afgegraven. Zo zijn in Terhagen de gehuchten Eikerveld, Wildernis en Mussepotten verdwenen, waardoor de Hoogstraat nergens meer naar leidt en in de leegte eindigt. Alles ging letterlijk op de schop. Tot de kleistekers in Noeveren begin 19de eeuw op de eerste grote verbindingsweg stootten, de Nielsestraat. Deze belangrijk hoofdstraat moest absoluut onaangeroerd blijven, maar net achter de weg ... ging het graven gewoon voort.

Om de klei van achter de Nielsestraat tot bij de steenbakkerij te krijgen, moesten de arbeiders telkens met hun zware lading de steile helling op en af. Daarom kregen de steenbakkers de toestemming om onder de Nielsestraat door een tunnel te bouwen. De eerste steenbakkerstunnel onder de provinciale baan was een feit. Andere steenbakkerijen in Boom, Terhagen, Hemiksem en Niel namen deze oplossing snel over.

Beetje bij beetje werd het landschap zo een echte gatenkaas: tussen het netwerk van overblijvende hoofdstraten, huizenrijen en spoorwegen, die op de oorspronkelijke hoogte bleven liggen, gaapten diepe kleiputten. De vele bakstenen tunneltjes verbonden de kleiputten met elkaar en dienden in de eerste plaats voor het vervoer van klei en ongebakken stenen ('vormelingen').

In het begin gebeurde dat vervoer met platbodems: lage, platte bootjes die over een uitgegraven gracht door de tunnel voeren. Later werden de grachten gedempt en kwam er een smalspoor in de plaats. Aanvankelijk trokken paarden de zwaargeladen wagentjes voort, nadien namen kleine diesellocomotiefjes of 'duveltjes' die taak over.

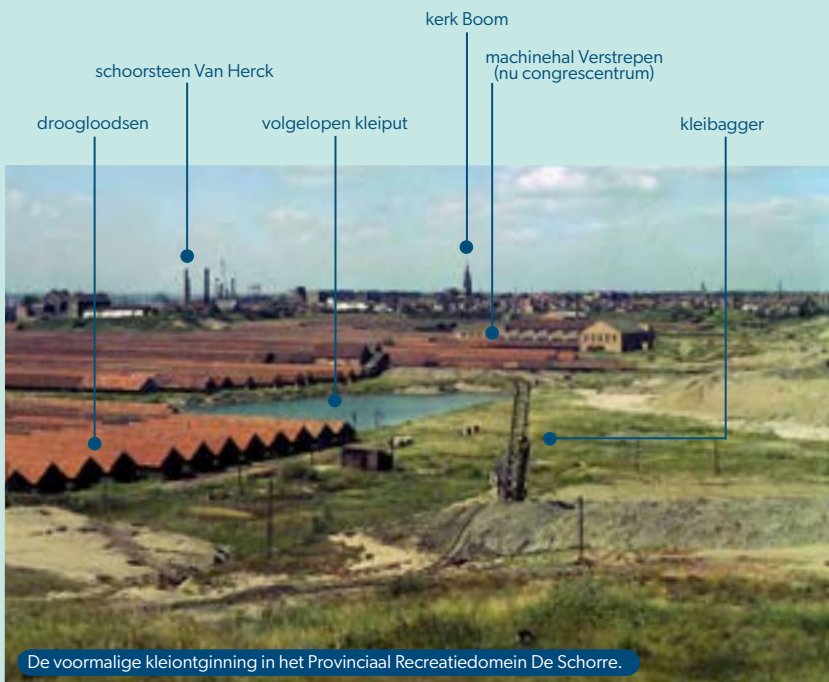
102 vertrekpunt: Provinciaal Recreatiedomein De Schorre.

Het startpunt van deze wandeling plaatst je meteen midden in de baksteengeschiedenis van de Rupelstreek. Het Provinciaal Recreatiedomein De Schorre is immers opgebouwd in de voormalige kleiputten van steenbakkerijen Van Herck, Verstrepen en Anvereeth. Op 8 september 1986 kocht de provincie Antwerpen de ontginningsterreinen over van de gemeente Boom. Beetje bij beetje werd het landschap omgevormd tot De Schorre, een hedendaags recreatiedomein voor spel, sport, avontuur, evenementen en congressen.

Bij je vertrek van knooppunt 102 loop je recht naar congrescentrum De Pitte. Het gebouw zelf was in een vroeger leven gekend als de machinehal van steenbakkerij Verstrepen.

Als je goed kijkt, herken je nog elementen van de vroegere steenbakkerij: een afgegraven vlakte met daarin volgelopen kleiputten, en tussendoor de (intussen verdwenen) droogloodsen en machinehal. Van de kleiputten in het noorden ging het via tunnels onder de hoofdweg door, tot aan de oever van de Rupel in het zuiden. Daar lagen de steenovens, los- en laadkades, grote meesterwoningen en kleine steegjes met arbeiderswoningen. Deze opbouw is typisch voor de historische steenbakkerijen van de Rupelstreek.

Net voorbij het congrescentrum passeer je rechts je eerste steenbakkers-tunnel. Hierbinnen zet Tomorrowland zijn kleinste podium op, wat het tunneltje de bijnaam 'Rave Cave' oplevert. De vijvers aan je linkerzijde zijn volgelopen kleiputten. Ook de schoorsteen van Van Herck staat er nog altijd.

De voormalige kleiontginning in het Provinciaal Recreatiedomein De Schorre.

Houten trol Hannes rijgt kralen bij de ramp van steenbakkerij Anvereeth.

De brug waar je overheen loopt is de kunstinstallatie 'One World' van kunstenaar Arne Quinze. Het loopvlak is gemaakt uit 210.000 houten latjes, gelaserd met teksten en figuren van muzikanten over de ganse wereld. De brug zelf loopt over het tracé van de historische betonnen helling op pijlers of 'ramp', waarover de duvel-locomotiefjes de kleiwagonnetjes voorttrokken. De machinehal waar de klei naartoe ging is nu het congrescentrum.

110

De steile helling op weg naar knooppunt 200 doet dienst als afzetplek voor parapenters en deltavliefers. Je vindt hier ook 'The Stairway To Unity', die meer dan vijf miljoen mozaïeksteentjes telt. Bijzonder is dat je van beneden naar boven andere figuren op de trap ziet dan in de andere richting. Kijk dus zeker eens om als je bovenaan de helling bent!

200

Van hieruit heb je meteen ook een panoramisch zicht over het voormalige ontginningslandschap. Kleistekers vind je hier niet meer, maar wellicht kom je verderop in dit landschap wel enkele van de nieuwe bewoners tegen: de mysterieuze houten trollen van de Deense kunstenaar Thomas Dambo.

Kleiput in het huidige Provinciaal Recreatiedomein De Schorre, richting Bosstraat.

De ramp van Anvereeth met het smalspoor voor kleiwagentjes.

Stilaan verandert De Schorre van uiterlijk: van actieve recreatie ga je over naar de rust van de natuur. Hier geen aangelegd groen, wel planten die spontaan zijn opgeschoten nadat de steenbakkerij tot stilstand kwam. De vele berken en wilgen die je rondom ziet zijn typische pioniers: planten en bomen die als eerste braakliggend terrein innemen.

199

Je daalt verder af naar knooppunt 103 en volgt zo de huidige *cuesta van Boom* (zie kader hiernaast). De oude kleibagger die je onderaan de helling ziet herinnert nog aan de vroegere graafwerken.

Verder naar knooppunt 103 zie je nog een ander interessant overblijfsel: een soort brug van enkele tientallen meters lang, op bakstenen pijlers. Dit was de *ramp* van steenbakkerij Anvereeth. Bovenop de ramp liepen de kleiwagentjes van de kleiput tot aan de eerste verdieping van de machinehal. Daar stortten de arbeiders de klei in een vermaler die de klei maalde tot hij fijn genoeg was om bakstenen mee te vormen.

Bij een scherpe bocht naar rechts kun je langs het 'Barvevoetspad' een ommetje maken op blote voeten. Je wandelt er over mossen, kleibroden, modder, zachte kiezels, hooi en andere texturen. Een prikkeling voor je voetzolen! Wat verder tussen de bomen, net voor de brug, ligt links de tweede steenbakkerstunnel op deze route: een tunnel van Anvereeth. Deze verbond de kleiputten aan weerszijden van de bovenliggende Bosstraat.

In mei 1882 namen steenbakkers Verbeeck en Van Reeth deze tunnel als eersten in gebruik. Het is de grootste tunnel van de Rupelstreek. Door saneringswerken kun je er voorlopig niet in.

De cuesta van Boom

Klei bestaat uit ontzettend fijne korreltjes die neerslaan op de bodem van rivieren en zeeën. De korreltjes zijn kleiner dan twee duizendsten van een millimeter, het duurt dan ook heel lang voor je van een echte kleilaag kunt spreken.

30 tot 34 miljoen jaar geleden was het hele gebied bedekt met een ondiepe, subtropische zee: het Bekken van de Kempen. Het is in deze ondiepe wateren dat er langzaamaan een enorme kleilaag werd afgezet, op sommige plaatsen tot 100 meter dik. Geologen noemen deze Boomse kleilaag 'rupeliaan'.

Toen de zee verdween, stopte ook de aangroei van de kleilaag. In de plaats kwam er zandafzetting en de hele Boomse kleilaag verdween onder een oppervlakte van zand. Die nieuwe, zanderige afzetting slaag vind je nu nog altijd terug, als de Kempense zandbodem.

Door de millennia heen drukten krachten in de aarde de opgestapelde grondlagen schuin omhoog naar de oppervlakte. Toen de Boomse kleilaag daarbij weer boven kwam, was de plastische klei beter bestand tegen erosie dan de zandlagen boven en onder. Wind en weer schuurden de zandlagen deels weg, terwijl de kleilaag steeds meer als een bult boven de rest kwam bloot te liggen. De rand van de Boomse kleilaag vormt zo twee hellingen in het landschap: een steile naar de Rupel toe en een zwakkere naar Antwerpen toe.

Het woord *cuesta* komt uit het Spaans en betekent 'helling'. Door het afgraven van de klei schuift het *cuestafront* (de 'voorzijde' van de *cuesta*) steeds verder op naar het noordoosten.

Illustratieve dwarsdoorsnede van de cuesta van Boom (hoogteverschillen zijn overdreven weergegeven).

In Fietsbelevingscentrum De Velodroom vind je heel wat wielernostalgie.

103 Je laat nu stilaan de bomen achter je en na een nieuwe bocht naar links ga je lijnrecht richting de Rupel. Je verlaat het Provinciaal Recreatiedomein De Schorre via een tunnel onder de Kapelstraat. Deze tunnel is gemoderniseerd en heeft niet langer het typische uiterlijk van de bakstenen steenbakkerstunneltjes. Op de grond zie je wel nog markeringen die verwijzen naar de smalsporen waarover de wagonnetjes de bakstenen van de machinehal van Verstrepen naar de ovens langs de rivier brachten.

201 Bij knooppunt 201 sta je oog in oog met de Rupel. In Fietsbelevingscentrum De Velodroom is een ruime collectie wielertems te bewonderen. Je vindt er meer dan 1500 wielertuitjes, 40 fietsen, de geschiedenis van lokale wielershelden en van de Boomse velodroombouwers Apostel-Mampaey. Deze familie bouwde niet alleen de pistes van het Sportpaleis in Deurne en het Kuipke in Gent; ze was actief in heel Europa en bouwde onder meer de velodromen van Monaco, Marseille en Nice.

202 Knooppunt 202 ligt vlakbij en zet je op weg richting Terhagen in Rumst. Op veel plaatsen hebben de ovens en de steenkaaien langs de Rupel plaatsgemaakt voor nieuwe woonwijken. Dat is hier niet het geval. Hier, in de laatste overgebleven steegjes van het authentieke steenbakkersgehucht Hoek, ervaar je nog de sfeer van weleer. Straatnamen zul je hier niet vinden. Wil je in Hoek je bestemming vinden, dan ken je maar beter het huisnummer!

Je vervolgt je weg doorheen een ruiger stukje groen. Hier zijn de braakliggende terreinen van steenbakkerij Landuydt helemaal ingenomen door de natuur.

Net voor je links de straat Polder inslaat, kun je aan je linkerkant via een platgetreden paadje een kort ommetje in het groen maken. Het is het verkennen waard, want het paadje brengt je naar een van de laatst overgebleven open tunnels onder de Kapelstraat. Aan weerszijden van de tunnelopening zie je duidelijk de bakstenen borstweringen.

De machinehal en de schoorsteen van de smidse van steenbakkerij Landuydt.

276 Keer van bij de tunnel op je passen terug en vervolg je route. Net voorbij knooppunt 276, bij het kapelletje naast de splitsing naar Boonhof, houd je even halt. Hier sta je net boven een tunnel van steenbakkerij Landuydt. De tunnelwering is afgeschermd, hierachter gaapt de diepte. Verderop ontwaar je de schoorsteen van de stoommachine van de smidse. Steenbakkerij Landuydt smeedde zelf de machineonderdelen en ander materiaal. De kantoren van Landuydt lagen aan de andere kant van de straat, nu een groot braakliggend terrein.

161 Een onverhard pad brengt je bij knooppunt 161, waarna je het groen bij de oude kleiputten induikt, richting knooppunt 269 in het gehucht Terhagen in Rumst. Je komt Terhagen binnen langs de mooi gerestaureerde toegangspoort van steenbakkerij De Beukelaer. Langs deze trap daalden de arbeiders af naar de afgraving in de kleiput en de droogloodsen.

De lein van Terhaegen.

- Aan weerszijden van de poort van De Beukelaer zie je de lein van Terhaegen: het hekwerk dat ervoor moest zorgen dat mensen niet in de diepe kleiput vielen.
- **269** Knoop punten 269 en 98 liggen maar een honderdtal meter van elkaar. Je bent opnieuw bij de Rupel aanbeland. In het lokale Museum Rupelklei maak je kennis met het hele productieproces van de baksteen. Ook de bijzondere verzameling fossielen die in de kleiputten gevonden zijn, is een bezoekje waard. In de loop van 2025 zou het museum verhuizen naar De Drie Rivieren in Rumst.
- **98**
- **201** Vanaf Museum Rupelklei loop je een drietal kilometer langs de rivier. Je komt opnieuw voorbij knooppunt 201 en het fietsbelevingscentrum. Op weg naar knooppunt 100 passeer je eetcafé 't Steencaeycken, een sociaal tewerkstellingsproject in de oude meesterwoning van steenbakkerij Van Herck.
- **100**
- **101** Je blijft de Rupel volgen, voorbij knooppunt 101 met de aanlegsteiger voor het veer voor fietsers en wandelaars. Bij knooppunt 120 volg je het pad naar links, onder de brug door, op weg naar knooppunt 186. Een beetje verder steek je de A12 over en draai je weg van de rivier, richting station.
- **120**
- **186** Via de voetgangerstunnel ga je onder de sporen door en slaat de Nielsestraat in. Na zowat een halve kilometer, waar de Nielsestraat de Rupelweg kruist, verlaat je de stationsbuurt. Onder de Nielsestraat ligt een hele reeks tunnels. Op straatniveau zijn de meeste daarvan te herkennen aan de typische muurtjes.
-
-

Achter de tunnelmuurtjes langs de Nielsestraat schuilen ondergrondse tunnels.

Steenschuiten op de Rupel, voor enkele steenbakkerijen.

📍 De Rupel

De Rupel is met nauwelijks 12 km lengte de kortste rivier van België. Bijzonder is dat de Rupel geen echte bron heeft. Ze ontstaat in Rumst, door de samenvloeiing van Nete en Dijle, en ter hoogte van Schelle en Rupelmonde mondt ze uit in de Schelde.

De Rupel is een getijdenrivier en kent een bijzonder ecosysteem van slikken en schorren. De voorbije jaren onderging de Rupel een ware metamorfose: van dood en onfris naar water vol leven. In de rivier zwemt opnieuw een dertigtal vissoorten. Zelfs de bever heeft een nieuwe thuis in de Rupelstreek gevonden. Met wat geluk zie je visetende vogels zoals aalscholvers, blauwe reigers, futen of visdiefjes. Ook wintertalingen komen hier geregeld voedsel zoeken. Op de Rupeldijk geniet je van mooie panoramische zichten over de streek en de rivier.

Eeuwenlang was de rivier het kloppende hart van de regio. Hier bloeide het economische leven: brouwerijen, steenbakkerijen, weverijen, scheepswerven, maalderijen, jeneverstokerijen en zo meer. Voor al die nijverheid op de oevers is de Rupel altijd een belangrijke transportader geweest.

Bever

Brik Boom

Na een scherpe bocht naar links kom je bij de gebouwen van Brik Boom, het vernieuwde bezoekerscentrum over de baksteennijverheid in de Rupelstreek. Vroeger was dit steenbakkerij Verstrepen.

Het houten vakwerkhuisje aan de straatzijde was de werkplaats van de schrijnwerker, die er de houten mallen of bakvormen en andere werktuigen maakte voor de steenbakkerij. Nu is het een toeristisch infopunt.

Het meest indrukwekkende gebouw van Brik Boom is wellicht de Hoffmann ringoven uit 1925, met de vorm van een overdekte Romeinse arena. Hier liepen de vlammen letterlijk als een lopend vuurtje rond. Telkens het vuur gepasseerd was, haalden arbeiders de nog hete afgebakken bakstenen weg en legden andere arbeiders nog ongebakken vormelingen in de plaats. Zo bleef de oven 24/7 werken. Een ondergronds rookkanaal verbindt nog altijd de oven met de schoorsteen aan de overkant van de straat.

In de voormalige ringoven van Brik Boom leer je alles over het maken van bakstenen.

Café De Koophandel is al decennialang een vaste waarde op Noeveren.

Naast Brik Boom vind je het authentieke steenbakkerscafé De Koophandel. Al drie generaties lang wordt de uitbating van moeder op dochter doorgegeven. Hier kwamen de mannen van 't geleeg meermaals per dag een pintje drinken. Ook nu is het caféterras een aangenaam rustplekje.

329 Nog enkele stappen verder ben je bij knooppunt 329, waar je de weg rechtdoor kiest. Wat verder passeer je de mooi gerestaureerde site van steenbakkerij Frateur. Straks, op de terugweg, heb je van bovenop de tunnel een mooi zicht op het terrein. Hier op het informatiebord aan de straatkant kun je alvast het grondplan bestuderen.

De sites van steenbakkerij Frateur, Brik Boom en het beschermd dorpsgezicht Noeveren vormen samen het decor van het steenbakkersverleden van de Rupelstreek.

Wat verderop vind je met wat zoekwerk nog het naambord van de machinale steenbakkerij Peeters-Van Mechelen. Een infobord legt uit waarom de machinale manier van baksteen maken zo vernieuwend was.

246 Bij knooppunt 246 moet je zeker de straat en het steegje aan je rechterzijde wat beter bekijken. Valt je iets op? Je kijkt hier op de achterkant van de huizen, met een koertje, een hok met het 'gemak', ... Wijkbewoners kennen deze straat als de 'Averechtse Root'. Eigenlijk leunen de huizen hier tegen een oude dijk aan. Pas later is bovenop de dijk een straat aangelegd, langs de achtergevels heen.

Op weg naar het gehucht Hellegat passeer je via een bruggetje de Boom-Nielse Scheibeek. Die loopt over in het spaarbekken van de vroegere getijdenmolen, nu een kleine natuuroase. Met wat geluk spot je hier de grote gele kwikstaart.

In 2018 is de tunnelboog naast Natuur.huis De Paardenstal gerestaureerd.

Wat verderop passeer je de parochiekerk Sint-Jozef. Noeveren en Hellegat waren typische steenbakkersgehuchten, die samen een parochie vormden. Je vond hier ook nog een pastorie, een school voor jongens en een school voor meisjes, en enkele winkels en cafés. Het kleine Hellegat had op een bepaald moment zelfs veertien cafés. Om de de loodzware werkomstandigheden weg te spoelen, vloeiden heel wat liters alcohol door de kelen.

154 Van knooppunt 154 wandel je naar knooppunt 153, waar je op de site van steenbakkerij De Neef-Landuyt nu het bezoekerscentrum Natuur.huis De Paardenstal vindt. De muurschildering van het gouden paard van *street artist* DZIA is een eerbetoon aan de vele steenbakkerijpaarden.

Hier werden op de benedenverdieping de paarden gestald. Door het houten luik onderaan gooide de knecht de mest naar buiten op de mesthoop. Op straatniveau lag het koetshuis, de verdieping erboven diende als opslagplaats voor hooi en haver. Hier had de paardenknecht een klein kamertje, de koetsiers woonden in de twee huizen naast de paardenstal.

Het gouden paard van street artist DZIA.

Tussen de oude kleiputten in natuurgebied Walenhoek is het heerlijk wandelen.

Aan de achterzijde ontdek je rechts naast Natuur.huis een tunnelboog die in 2018 werd gerestaureerd. De tunnel zelf is niet meer toegankelijk.

Je vervolgt je weg richting knooppunt 302. Hier betreed je het natuurgebied Walenhoek, dat spontaan is ontstaan in de voormalige kleiputten van de steenbakkerijen De Neef-Landuyt en Damman. Na de kleiöntginning werden de putten als stortplaats gebruikt. Buurtbewoners, leden van de plaatselijke visclubs, vrijwilligers van de natuurbeweging en de gemeente Niel kwamen daartegen in opstand, en met succes. Nu is Walenhoek een gevarieerd boslandschap met grote vijvers, poelen, rietkragen en struwelen.

Op dit brede pad reden vroeger locomotieven met wagonnetjes die de klei naar de steenfabriek brachten. De sloot rechts zorgde in die tijd voor de drainage van het gebied. Via een systeem van terugslagkleppen op de Rupel liep het water bij laag water van de kleiputten naar de rivier en kon het bij hoogwater niet terugvloeien.

Het bos waar je doorheen wandelt is een pioniersbos. Hier geen eeuwenoude eiken of beuken, wel berken en wilgen die snel open plekken innemen. In de zomer kleurt de bosbodem paars met een tapijt van bloeiende bosorchissen. Bij de sloot en langs de vijvers verderop vind je in het seizoen heel wat libellen, waaronder de bruine korenbout. Deze libel is zeldzaam in Vlaanderen maar komt nog vrij algemeen voor in de natuur langs de Rupel.

302 Aan knooppunt 302 wandel je richting knooppunt 301 en meteen verder naar knooppunt 304.

301 Vanaf knooppunt 301 heb je een mooi zicht op de vijvers van Walenhoek en hun bewoners. Futen, knobbelzwanen, kuifeenden, meerkoeten en waterhoentjes dobberen hier het hele jaar rustig rond. Misschien zie je zelfs een aalscholver of een blauwe reiger.

Met een kleibagger schrapen arbeiders een put uit. Wagentjes op een smalspoor voeren de klei af.

Let ook eens op de helling van de oevers: de putten met zacht aflopende oevers zijn uitgegraven met een steekschip. De steile oevers zijn afgegraven met een kleibagger. Zulke baggers werden vanaf 1911 gebruikt om de klei van de kleiwand af te schrapen. De klei viel in de emmers die daarna werden omgekieperd in wagentjes. Paarden of locomotiefjes trokken de wagentjes over een spoorlijn naar de machinehal. De grootste kleibaggers konden tot 30 m diep graven. De vijvers in de oude kleiputten zijn dan ook enorm diep, met een koude onderstroom. Zwemmen is hier verboden.

304 Vanaf knooppunt 304 volg je een pad over de dijken tussen met water gevulde kleiputten: de vijvers van Walenhoek. Sommige dijken zijn deels doorgestoken, waardoor rietkragen en struweel elkaar afwisselen. Een prima rustplek voor rietvogels zoals de roerdomp, blauwborst en kleine karekiet. Op het water zelf kun je een bont allegaartje van eenden spotten: kuifeenden, krakeenden, slobeenden, tafeleenden en wilde eenden.

Op dit deel van het pad zie je hier en daar nog pijlers, die vroeger de rampen stutten waarover de kleiwagonnetjes reden. Later werden deze rampen vervangen door transportbanden.

Roerdomp

Kuifeenden

Tunnel 36 is de eerste van drie tunnels onder de spoorlijn. Hier sla je rechts af.

303 Voorbij knooppunt 303 moet je even goed opletten: je start richting knooppunt 109, maar bij de T-splitsing met het pad naast de spoorlijn neem je de weg naar rechts en niet naar links. Je wijkt hier dus even af van het knooppuntennetwerk.

Meteen bij de T-splitsing zie je de meest indrukwekkende tunnel van Walenhoek. Op de tunnelboog lees je voor wie de tunnel is gebouwd en wanneer. Het is er wel vaak drassig.

Onder de spoorlijn, die je aan je linkerkant houdt, zijn drie tunnels bewaard gebleven. De tweede in rij vind je bij de volgende T-splitsing. Deze tunnel heeft een boog in betonsteen en hoorde bij steenbakkerij Damman.

Hier sluit je opnieuw aan op het wandelknooppuntennetwerk en volg je het pad richting knooppunt 300. Langs het water komt een verrekijker goed van pas. Je hebt er een mooi uitzicht over het vijverlandschap en zijn gevleugelde bewoners.

De derde en laatste tunnel onder de spoorlijn, ooit gebruikt door steenbakkerij De Neef-Landuyt, wordt gerestaureerd tot een wandelverbinding en een ecologische doorgang voor kleinere diersoorten. Deze verbinden Walenhoek en het wetenschapspark van de Universiteit Antwerpen.

300 Je verlaat de spoorlijn en komt zo bij knooppunt 300. Een beetje verder verlaat je natuurgebied Walenhoek via een kort, steil hellinkje en loop je verder langs de straat tot knooppunt 245. Hier sla je links af naar de Boomsestraat, die bij knooppunt 328 overgaat in de Nielsestraat.

245

328

De jaren 1930. Bij Noeveren-plein bouwen arbeiders een tunnel onder de Nielsestraat.

Arbeiders laden bakstenen op een steenschuif.

Ook op dit deel van de Nielsestraat merk je een aantal tunnelmuurtjes op, die aangeven waar een tunnel onder de straat loopt. Net voor je naar rechts afslaat op weg naar knooppunt 329, heb je bij zo een tunnelmuurtje een prachtig panoramisch zicht op steenbakkerij Frateur waar je eerder langsliiep. Aan de straatzijde rechts zie je de machinehal met de schoorsteen van de stoommachine, met verderop de rijen droogloodsen tot aan de de ovens, de paardenstal en de meesterwoning.

Bij droog weer kun je hier de wandeling een avontuurlijke toets geven. Loop van het uitkijkpunt bovenop de tunnel enkele meters terug tot aan de bushalte en daal aan of aan de overzijde naast huisnummer 266 tot bij een paadje naar rechts. Op de kaart is dit getekend als een fijn bruin streepjeslijntje. Al snel ontdek je aan je rechterzijde de tunnel van steenbakkerij Frateur en een beetje verder de tunnel van steenbakkerij Lauwers. Die laatste tunnel kun je zelfs doorlopen, waarna je het pad schuin links volgt tot je opnieuw uitkomt bij Brik Boom en Café De Koophandel.

Bij nat weer is de afdaling lastig en staat de tunnel vol modder. In dat geval volg je vanaf het tunnelmuurtje beter de weg naar knooppunt 329. Ook hier maak je een bijzonder doorsteekje: de route daalt langs de oorspronkelijke cwestaweg via een kort hellinkje naar een oud beluik. Via een speeltuintje met een oude kleibagger kom je ten slotte bij Brik Boom en Café De Koophandel. Vanaf hier vat je de terugtocht aan naar het Provinciaal Recreatiedomein De Schorre.

Wandel van knooppunt 329 terug naar knooppunt 186. Wie met de trein kwam, vindt hier de aansluiting met het station van Boom.

120 Vervolgens loop je via knooppunten 120 en 101 naar nummer 100. Dit idyllische plekje is ingericht op de voormalige *scheepskil* - een kleine inham waar schepen konden laden en lossen - van steenbakkerij De Roeck. De waterkeringsmuur die de wijk moest beschermen tegen springtij is hier nog bewaard. De rode pijl verwijst naar het verbod op het storten van afval in de voormalige kleiputten, dat sinds 15 mei 1983 geldt.

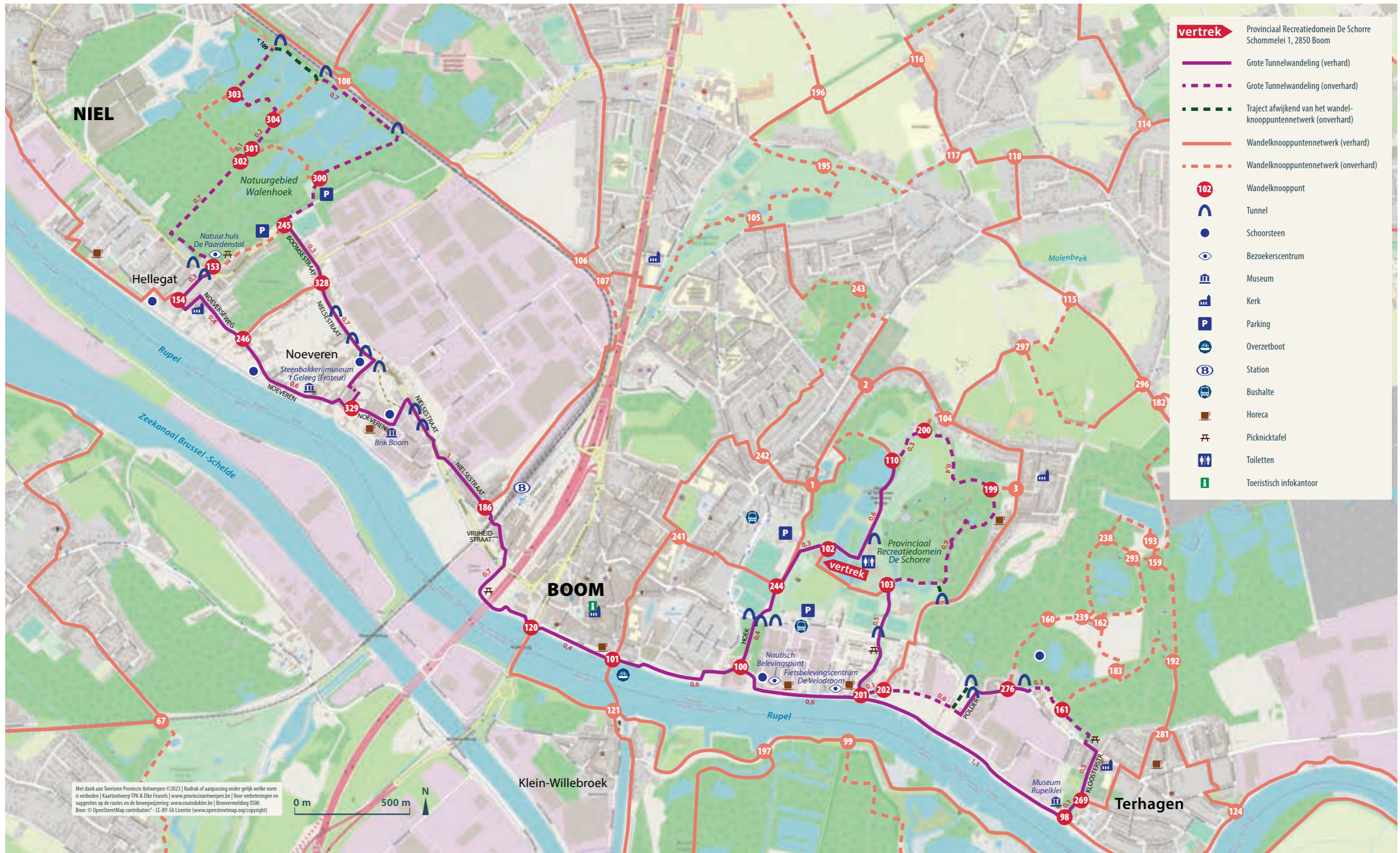
Bij knooppunt 100 sla je linksaf de straat Hoek in, op weg naar knooppunt 244. Vlak voor je aan de Kapelstraat komt, zie je links nog een tunnel. Bij het kruispunt met de Kapelstraat staat de Sint-Annakapel. Aan weerszijden van deze kapel zie je de tunnels die hier onder de straat heen lopen. De grootste van deze tunnels wordt gerestaureerd tot een ecologische en recreatieve doorgang voor fietsers en wandelaars.

244 Wat verder beland je bij knooppunt 244 en kies je knooppunt 102. Zo kom je weer uit bij het Provinciaal Recreatiedomein De Schorre, het vertrek- en eindpunt van deze wandelroute.

Provinciaal Recreatiedomein De Schorre.

vertrek Provinciaal Recreatiedomein De Schorre Schommelei 1, 2850 Boom

- Grote Tunnelwandeling (verhard)
- Grote Tunnelwandeling (onverhard)
- Traject afwijkend van het wandelknooppuntennetwerk (onverhard)
- Wandelknooppuntennetwerk (verhard)
- Wandelknooppuntennetwerk (onverhard)

- Wandelknooppunt
- Tunnel
- Schoorsteen
- Bezoekerscentrum
- Museum
- Kerk
- Parking
- Overzetboot
- Station
- Bushalte
- Horeca
- Picknicktafel
- Toiletten
- Toeristisch infokantoor

Met dank aan Toerisme Provincie Antwerpen © 2023 | Nadruk of aanpassing onder gelijk welke vorm is verboden | Kaartontwerp TPA & Elke Feusels | www.provincieantwerpen.be | Voor verbeteringen en suggesties op de routes en de bewegwijzering: www.routedokter.be | Bronvermelding OSM: Bron: © OpenStreetMap contributors - CC-BY-SA Licentie (www.openstreetmap.org/copyright)

Colofon

Realisatie

Provincie Antwerpen - gebiedsprogramma Rupelstreek
Toerisme Scheldeland
Toerisme Rupelstreek vzw
Regionaal Landschap Rivierenland
Gemeenten Rumst, Niel en Boom
Natuurpunt Rupelstreek

Foto's

Stefan Humblet (voorpagina), Toerisme Provincie Antwerpen, Toerisme Rupelstreek, Toerisme Scheldeland, Provinciaal Recreatiedomein De Schorre, Natuurpunt Rupelstreek, Fotoarchief Ten Boome, Pretty Pictures, provincie Antwerpen, Cultuurdienst Rumst, ID/Benoit De Freine, Harry Van Royen, Hans Van Loy, Stefanie Faveere, Koen Fasseur, Jonas Van Dam, Inneke Gebruers, Fons Van den heuvel, Regionaal Landschap Rivierenland.

Meer toeristische tips en info

Toerisme Rupelstreek vzw | T: +32 (0)3 361 11 06
info@toerismerupelstreek.be | www.toerismerupelstreek.be
Toerisme Scheldeland
info@scheldeland.be | www.scheldeland.be

Foutje of wijziging in de wandelroute gespot?
Meld het bij de Routedokter!

www.routedokter.be

Steenbakkerstunnels met toekomst

Sinds 2017 is de werkgroep Steenbakkerstunnels actief in de Rupelstreek, met als doel de tunnels te herwaarderen. Als eerste actie liet de werkgroep een inventaris opstellen met de locaties van de tunnels of van hun restanten. Tot nu toe zijn 53 tunnels teruggevonden.

Waar mogelijk laat de werkgroep de tunnels en de steunmuren herstellen. Naambordjes en infoborden bij de tunnels vertellen het verhaal van dit bijzondere steenbakkerserfgoed. Samen met geïnteresseerde partners zoekt de werkgroep naar nieuwe doelen voor de tunnels.

**SCHDELDE
DELTA**
ASPIRING
GLOBAL
GEOPARK

De Rupelstreek maakt deel uit van het
Geopark Schelde Delta, kandidaat voor een erkenning als
UNESCO Global Geopark.

V.U.: Toerisme Rupelstreek vzw, Hoogstraat 27, 2850 Boom
Depotnummer: D2023/12.159/2

Steenbakkerstunnels herontdekt

Al vierhonderd jaar is de Rupelstreek gekend om haar baksteenindustrie. Met deze wandelroute en brochure ontdek je de verborgen geschiedenis van de oude steenbakkerstunnels en kom je te weten welke verrassende toekomst de tunnels misschien wel hebben. Spot jij ze alle twintig?

De route passeert nog heel wat ander baksteenerfgoed, zoals enorme steenovens, droogloodsen en torenhoge schoorstenen. Voor meer baksteeninfo spring je binnen bij steenbakkerijmuseum 't Geleeg, Museum Rupelklei of bij Brik Boom.

De tunnelroute brengt je langs heel wat natuur. Op de oostelijke lus loop je tussen het groen en de vrolijke houten trollen van het Provinciaal Recreatiedomein De Schorre. Op de westelijke lus heradem je tussen de vijvers (eigenlijk volgelopen kleiputten uit de baksteenindustrie) van natuurgebied Walenhoek. Pauzeren kan bij een van de horecagelegenheden onderweg of op een bankje.

Lengte: 17km - vertrekpunt bij het Provinciaal Recreatiedomein De Schorre.
In te korten tot twee afzonderlijke lussen van elk 6 à 9 km.

Met meerdere onverharde paden en enkele korte maar lastige hellingkes, is deze wandelroute **niet geschikt voor kindervagens en rolstoelen**.

Honden houd je aan de leiband in het Provinciaal Recreatiedomein De Schorre en in natuurgebied Walenhoek.

